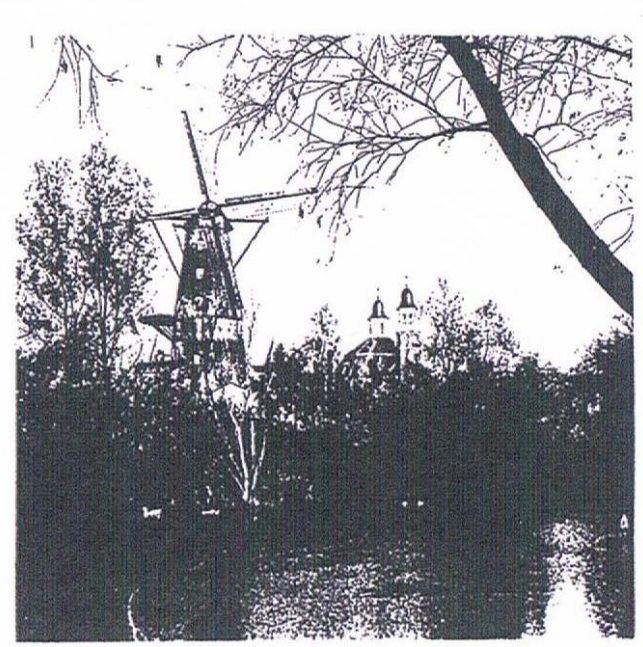
CULTUURHISTORISCHE VERKENNING RAVENSTEIN

Drs. L. Prins

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), die ressorteert onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, is het centrale expertise- en kennisinstituut op het terrein van de monumentenzorg in Nederland. De RDMZ streeft een blijvende integratie van waardevolle cultuurhistorische elementen in het veranderende leefmilieu na en wil de kennis van en de waardering voor historische stads- en dorpsstructuren en monumenten van geschiedenis en kunst bevorderen.

© Copyright: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, april 1996.

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING RAVENSTEIN

INLEIDING

Op verzoek van het gemeentebestuur van Ravenstein heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist een Cultuurhistorische Verkenning vervaardigd voor enkele locaties in de stad. Aanleiding hiertoe is het voornemen die locaties te herinrichten, wat gevolgen zal hebben voor de kwaliteiten van die gebieden.

De Cultuurhistorische Verkenning bestaat uit twee componenten. De eerste component geeft een beknopte analyse van de historisch-ruimtelijke kenmerken van het gebied. Voorts worden vanuit de herkenbaarheid van de historisch-ruimtelijke waarden de sterke en zwakke punten van dit gebied benoemd.
De tweede component geeft op grond van die uitkomst en op grond van bestaande gemeentelijke ideeën een aantal uitgangspunten die voor de locaties geformuleerd kunnen worden. Deze uitgangspunten zijn er op gericht de ruimtelijke kwaliteiten in een nieuwe inrichting herkenbaar te laten blijven dan wel te versterken.
Er wordt daarbij uitgegaan van de aanname dat de bestaande dan wel potentieel aanwezige historisch-ruimtelijke kenmerken een grote bijdrage kunnen leveren aan de toekomstige ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Dit uitgangspunt geldt ook voor de binnenstad van Ravenstein als geheel, voortvloeiend uit de status als beschermd gezicht.

Bij het vaststellen van de cultuurhistorische waarde speelt voorts de waarde van het bodemarchief een rol: behoudens de grote (stede)bouwkundige waarde van de vestingstad, kent deze ook een grote oudheidkundige waarde. Bij bouw- en reconstructiewerkzaamheden zou het archeologisch bodemarchief ontzien dienen te worden. Dit kan door voorafgaand aan het ontwerpen en inrichten van vrijgekomen ruimtes een verkennend archeologisch booronderzoek door de gemeente te laten uitvoeren. Gebaseerd op de resultaten van een dergelijk onderzoek kunnen dan plannen ontwikkeld worden waarin het bodemonderzoek ontzien wordt. Is dit laatste niet mogelijk dan zal de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in principe adviseren de plannen niet door te laten gaan.

Op grond van deze overwegingen en op grond van bestaande ideeën omtrent de toekomstige inrichting van het stedelijke gebied worden uitspraken gedaan over uitgangspunten voor ontwikkelingsmogelijkheden van die onderdelen.
De uitgangspunten voor ontwikkelingsmogelijkheden dienen in de verdere planvorming te worden vertaald in stedebouwkundige, architectonische en landschappelijke inrichtingseisen. De Cultuurhistorische Verkenning richt zich op de volgende onderdelen van het stedelijk gebied (zie tevens afb. 1):
a. het vestingstelsel
b. de binnenstedelijk gebied langs de vestinggracht
c. de Maasdijk
d. de lokatie 't Kempke

De analyse van het gebied en het formuleren van uitgangspunten voor de toekomstige ontwikkeling heeft plaatsgevonden voornamelijk op grond van kaartstudie, aangevuld door waarnemingen in het veld. Hiertoe is binnen de RDMZ een multidisciplinaire werkgroep samengesteld bestaande uit drs. L. Prins, R.F. Schürmann en drs. M.S. Verweij. De informatie over het bodemarchief is afkomstig van P. Kleij van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort.

HET VESTINGSTELSEL

De schaarse historische plattegronden van de stad geven aan dat Ravenstein in het midden van de 17de eeuw in het bezit was van een gebastioneerd vestingstelsel met twee hoornwerken, drie bastions en vijf ravelijnen (Atlas Blaeu, circa 1649, afb. 2). Kenmerkend zijn onder meer de strakke belijning van de verschillende onderdelen en de naar verhouding zeer brede gracht.
Met het in onbruik raken van de vesting, zijn verschillende kenmerken verdwenen of minder goed herkenbaar geworden: wallen en stadsmuren verdwenen grotendeels, waarbij alleen de bastions nog een zeker hoogteverschil ten opzichte van de aansluitende courtines kennen. Deze veranderingen vonden mogelijk vanaf 1672 plaats, maar over de datum daarvan zijn niet alle bronnen eensluidend.
Mogelijk is het vrijkomende materiaal van de slechting in de gracht gestort achter de huispercelen, waardoor deze langer werden en de gracht smaller. Een uitzondering vormt het
grachtdeel tussen bastion Holland en het Bovenste Hoornwerk waar de huidige forse breedte nog het duidelijkst de herinnering aan de oorspronkelijke situatie oproept. De breedte is hier het twee- of drievoudige van die van de overige grachtdelen.
De belijning van de grachten is minder strak geworden, en soms ronduit bochtig, waarschijnlijk onder invloed van de vroegere aanplempingsactiviteiten. De gracht langs de lange zijde van het Bovenste Hoornwerk maakt daar een uitzondering op en is nog altijd kaarsrecht.

Opmerkelijk is de situatie dat de aan de gracht grenzende erven in de binnenstad voor een belangrijk deel particuliere erven zijn. In vrijwel alle andere Nederlandse vestingsteden zijn, al dan niet onder invloed van de Vestingwet van 1874, de vestinggronden overgegaan in handen van de stedelijke overheid, waardoor de herinrichting van de terreinen in één hand kon worden gehouden (en in veel gevallen een aaneensluitende samenhangende parkaanleg tot stand kwam).

In Ravenstein is van een dergelijke aanleg geen sprake geweest langs de binnenzijde van de gracht. De overwegend diepe tuinen die op de gracht uitkomen zijn (door particulieren) met struiken en bomen beplant, waardoor deze rand weliswaar een groen karakter heeft, maar geen samenhangende aanleg kent; juist de afwisseling aan afzonderlijk ingerichte tuinen en kleine oppervlakten openbaar groen is kenmerkend.
Langs de buitenzijde van de gracht kent de groenstructuur wel een onderlinge samenhang vergeleken met de zoëven beschreven structuur aan de binnenzijde van de gracht. Langs de buitenrand van de gracht zijn boomrijen dominant, in enkele dan wel dubbele rijen en min of meer continu over de volle lengte van de gracht. Grasvelden, perken en een wandelpad completeren dit beeld.

Door de in het algemeen sterk versmalde grachten, de afgezwakte strakke belijning van voormalige bastions, ravelijnen en courtines plus het vele groen, is het voormalige vestingstelsel niet als zodanig overal herkenbaar.
Het duidelijkst komt het vestingkarakter nog tot uitdrukking in het oostelijk deel van het stelsel, vanaf bastion Holland (door de breedte van het water, gevolgd door smaller, maar recht stuk gracht). Bastion Holland zelf is door de aanwezige bebouwing, de sterk versmalde grachten en de gewijzigde grondvorm als bastion onherkenbaar geworden. Vanaf dit bastion in westelijke richting is niet meer het vestingkarakter dominant, maar een parkachtige beeld dat mede is ontstaan door de bochtige waterlopen van wisselende breedte. Voor het oorspronkelijke militair-ruimtelijke karakter hier is een nieuwe kwaliteit in de plaats gekomen.

Het ontwikkelingsperspectief voor het voormalige vestingstelsel bevat op grond van voorgaande analyse de volgende uitgangspunten:
- het vestingstelsel kent verschillende kwaliteiten, naar binnenzijde en buitenzijde van de gracht en naar oostelijk en westelijk deel van de vesting; in beginsel dienen

die bestaande kwaliteiten het uitgangspunt voor de ontwikkeling te vormen. Het zou bij voorbeeld niet verstandig zijn voor het hele gebied een versterking van het militaire vestingkarakter na te streven. Enerzijds is dit vermoedelijk geen realistische, uitvoerbare optie, aan de andere kant zouden daarmee de historische waarden van het gebied als parkaanleg veronachtzaamd worden.
- in het oostelijk deel is het militaire karakter nog enigszins aanwezig; het idee om de vestinggracht door te trekken tot aan de dijk, waarmee het Bovenste Hoornwerk weer 'vrij' komt te liggen zou daarin passen, te meer omdat het karakter van een voormalig bastion (huidige parkeerplaats De Bleek) daarmee versterkt kan worden; de contouren van dit aardwerk en de hogere ligging ten opzichte van de omgeving zijn nog aanwezig.
- de beplanting aan de buitenzijde van de vestinggracht vormt in beginsel een doorgaande structuur; het westelijk deel laat die karakteristiek het meest overtuigend zien. Nader onderzocht zou kunnen worden in hoeverre de samenhang in die structuur verder versterkt kan worden.
- het 'individuele' karakter van de beplanting langs de binnenzijde van de gracht vormt uitgangspunt voor de toekomstige inrichting. Het is een tamelijk uniek gegeven, waarbij onderzocht zou kunnen worden inhoeverre er een versterking dan wel aanvulling van dit karakter plaats kan vinden. Het idee om deze zijde als 'wandeling' ook publiekelijk toegankelijk te maken is waarschijnlijk moeilijk realiseerbaar, vanwege het feit dat veel groed hier in particuliere handen is. Deze rand is echter vanaf de buitenzijde van de gracht in het algemeen goed te ervaren, mede door de geringe breedte van de gracht op de meeste plaatsen.

DE STROOK BINNENSTEDELIJK GEBIED LANGS DE VESTINGGRACHT

De dichtheid en situering van de stedelijke bebouwing kenden traditioneel duidelijke verschillen in Ravenstein: min of meer centraal in de stad lag dichte bebouwing aan een beperkt aantal straten. Langs de randen kwamen lage dichtheden voor in combinatie met grote, diepe erven (waarvan de vermoedelijke achtergrond eerder werd aangegeven). Deze historische bebouwingskarakteristiek geldt ook in de huidige situatie, is voorts nog goed herkenbaar en daarmee een sterk gegeven in de ruimtelijke opbouw van de stad.
De buitenste 'ring' van bebouwing in de stad binnen de veste bestaat overwegend uit vrijstaande bebouwing; alleen langs een deel van de Walstraat tekent zich nog een aaneengesloten huizenrij af.
De ravelijnen en Hoornwerken, oorspronkelijk hooguit met militaire objecten bebouwd, hebben na het verval van de militaire functie een andere functie gekregen en zijn voor een deel bebouwd geraakt: bastion Holland werd geheel met huizen bebouwd, op de Hoornwerken bleef dit beperkt tot een enkel element langs de randen. De ruimtelijke karakteristiek van de Hoornwerken (grote open terreinen) sluit daarmee goed aan op de grote erven langs de binnenzijde van de vestinggracht.

Het ontwikkelingsperspectief voor een strook binnenstedelijk gebied langs de vestinggracht bevat in verband met (vrijkomende) locaties op grond van voorgaande analyse de volgende uitgangspunten:
- Molensingel/Walstraat: de buitenzijde hiervan is in overwegende mate bebouwd; bij vervanging van bebouwing (door vrijstaande panden) dient de kenmerkende aanwezigheid van diepe erven (tuinen) in acht te worden genomen. Derhalve dient de bouw dicht aan de straat plaats te vinden, met de voorgevel daar naar gericht. In het geval van de vrijkomende locatie ter plaatse van de school aan de Molensingel zou de locatie voor nieuwe bebouwing zich dichter bij de Molensingel

moeten bevinden dan waar het schoolgebouw zich nu bevindt. Voorts dient nieuwbouw aan te sluiten op de historische bebouwingskarakteristiek. Door het stellen van beperkingen aan de bebouwingshoogte wordt voorts de vrije windvang voor de stellingmolen gewaarborgd.
- Bovenste Hoornwerk. Het militaire karakter van dit terrein komt nog tot uitdrukking in het beloop van de omringende gracht; het terrein zelf herinnert nauwelijks met enig kenmerk aan deze vroegere functie: noch aan inrichting, hoogteverschillen of aan huidig gebruik. Met inachtname van nader te formuleren uitgangspunten is tegen een (spaarzame) bebouwing op dit hoornwerk gezien de huidige kwaliteiten van het terrein geen bezwaar. Een uitgangspunt daarbij is de inrichting van het terrein die inspeelt op de strakke, rechthoekige vorm van het hoornwerk. Voorts zal de bebouwingsdichtheid laag moeten blijven: het hoornwerk blijft daarmee als een aan drie zijden met water omgeven element beter herkenbaar. Verder is de lage dichtheid van belang om een heldere ruimtelijke opbouw naar het dicht bebouwde 'centrum' van de stad in stand te houden.

DE MAASDIJK

Met de ophanden zijnde dijkversterking van de Maasdijken zal ook de dijk langs de stad Ravenstein van karakter veranderen.
Kenmerkend voor de Maasdijken in dit deel van de provincie is de begroeiing met hoog opgaande beplanting. De dijk manifesteert zich daardoor als een duidelijke, continuë en 'groene' lijn in het landschap. Dit gegeven vormt een uniek landschappelijk kenmerk en valt om reden van zeldzaamheid hoog te waarderen. Rivierdijken elders in het land kennen een dergelijke begroeiing meestal niet.
Ter plaatse van de stad Ravenstein ontbreekt die begroeiing over enige afstand en is het beplantingspatroon onregelmatig. De continuïteit van de dijk wordt daardoor in landschappelijk opzicht onderbroken, wat als een verzwakking kan worden aangemerkt.

De situatie langs de dijk ter hoogte van de stad kent in beginsel een heldere opbouw: het stedebouwkundige zwaartepunt van Ravenstein ligt binnendijks, de dijk vormt een duidelijke begrenzing van het stedelijk gebied.
De stad ligt 'met de rug' naar de rivier toe: er is geen sprake van een rivierfront, de bebouwing langs de Maasdijk bestaat voor een belangrijk deel uit achtergevels. De aanwezigheid van een duidelijk rivierfront zou eventueel een reden hebben kunnen vormen om de beplanting op de dijk ter hoogte van dat rivierfront anders te behandelen dan elders langs de dijk.
Tot slot dient over de relatie tussen dijk en stad nog het volgende gemeld te worden: kenmerkend voor de Ravensteinse situatie is de ligging van de dijk ten opzichte van de historische structuur: de dijk grenst (van west naar oost) direct aan waardevolle elementen als stadsgrachttalud, theekoepel, Kasteelse Plaats, (rooilijn) dijkbebouwing en Bovenste Hoornwerk. Als zodanig is dit een zeer kenmerkend gegeven, maar het betekent tevens dat bij dijkversterking ingrepen aan de binnendijkse zijde op evenzovele plaatsen (grote) consequenties met zich mee kunnen brengen.

In de uiterwaarden is de ligging van het bedrijf Koudijs-Wouda een eenmalige, zij het zeer grootschalig ruimtelijk gegeven, dat naar schaal niet aansluit bij het overwegend kleinschalig stedelijk gebied. De aanwezigheid van deze bedrijfsgebouwen dient voorshands als een hard gegeven te worden geaccepteerd.
Op enige afstand ten zuidoosten van Koudijs-Wouda zijn de uiterwaarden ingericht voor recreatiedoeleinden (haven), een functie die op een logische plaats tussen het stedelijk gebied en de rivier ligt en in zekere zin als een continuering van de vroegere aanwezige havenfunctie kan worden gezien.
Tussen dit gebied en het bedrijventerrein van Koudijs-Wouda is, direct aansluitend op de Maasdijk, de onbebouwde open uiterwaard aanwezig. Dit gegeven versterkt het 'groene' karakter van de dijk en vormt samen daarmee een heldere ruimtelijke opbouw. Deze opbouw werd destijds dermate relevant geacht, dat het onbebouwde deel van de uiterwaard bij het beschermde stadsgezicht werd betrokken.

Het ontwikkelingsperspectief voor de dijk en de relatie met de stad bevat op grond van voorgaande analyse de volgende uitgangspunten:
- de dijk vormt een heldere grens tussen het versteende stedelijke gebied en de groene, open uiterwaard; er is sprake van een waardevolle situatie.
- het dijklichaam zelf behoort, als aarden element en gedeeltelijk van boombegroeiing voorzien, samen met de uiterwaard tot het groene gebied.
- het gedeeltelijk ontbreken van boombeplanting op de dijk is een verzwakking van de dijk als continue structuurlijn in het landschap.
- de relatie tussen het dijklichaam en stedelijke elementen langs de binnenzijde daarvan is ruimtelijk gezien zeer direct. - de ideevorming betreffende de aanleg van een kademuur langs de dijk, om daarmee de vereiste hoogte te verkrijgen heeft als mogelijke consequentie dat het waardevolle 'groene' karakter van de dijk ter hoogte van de stad onderbroken wordt. De situering van de kademuur, waarbij het beloop van de vroeger aanwezige stadsmuur uitgangspunt zou vormen, laat mogelijk een boombeplanting op de dijk niet toe. Voorts grijpt het idee van een kademuur, geïnspireerd op de vroeger aanwezige stadsmuur, terug op een ruimtelijk kenmerk dat al sinds lang niet meer aanwezig is; er zou in dat geval sprake zijn van een reconstructie. Een stenig element als een kademuur wordt een beter passend onderdeel wanneer het in relatie staat tot andere 'stenige' elementen, zoals de kade langs een te graven westelijke uitbreiding van de haven (het terugbrengen van een deel van de vroeger aanwezige strang).
In het licht van de reeds bestaande hoge historisch-ruimtelijke waarden tussen dijk en uiterwaard, die zoals gezegd met het 'groene karakter' te maken hebben, is de aanleg van muur en kade een minder voor de hand liggende oplossing.
Ook vanuit de handhaving van het bodemarchief, zoals in de Inleiding is verwoord, is het terugbrengen van de muur(restanten) niet de meest gewenste oplossing.

LOKATIE 'T KEMPKE

Het terrein dat onder de naam 't Kempke bekend staat, maakt van oorsprong deel uit van de landerijen buiten de stadsgracht. Met de aanleg van de spoordijk verloor dit terrein de aansluiting met de daarachter gelegen gebied. Met de aanleg van een na-oorlogse woonwijk ten zuidwesten van de vesting bleef 't Kempke als een driehoekig restgebied tussen vestinggracht met groenstructuur, de spoordijk en voornoemde woonwijk bestaan.
Langs de oostzijde van dit driehoekige terrein bevindt zich de eerder genoemde groenstructuur, die als een kraag rond de stad ligt: boompartijen, struikgewas en wandelpad (Pollekespad) worden door een verdieping in het terrein, mogelijk een voormalige sloot, gescheiden van het grasveld van 't Kempke. Dit terrein is verder ingevuld met tennisbanen en bijbehorend clubgebouw, het vrijstaande gebouw van Kolwils en een grasveld. Samenvattend is hier sprake van de situering van enkele gebouwen, met een betrekkelijk gering volume en hoogte, in een overwegend groen gebied. Het grasveld, als mogelijke bouwlocatie, valt juist buiten de grens van het beschermde stadsgezicht, die tot en met de 'groene kraag' rond de stadsgracht loopt.

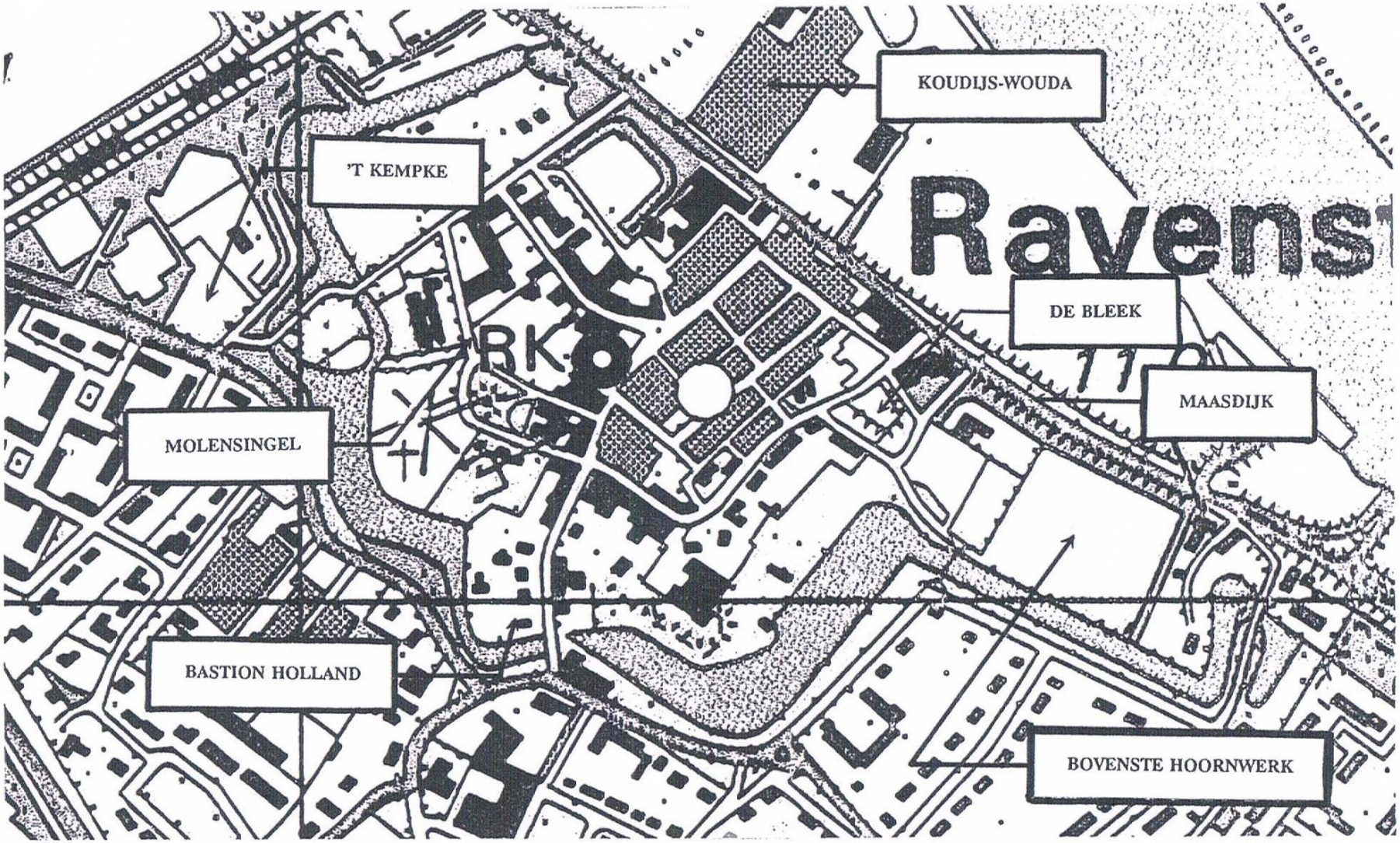
Het ontwikkelingsperspectief voor het terrein 't Kempke bevat op grond van deze analyse het volgende uitgangspunt: in beginsel bestaat er geen bezwaar tegen het grasveld als bouwlocatie, mits daarbij het open karakter van het gebied en de waarden van het direct daaraan grenzende stadsgezicht worden gerespecteerd. Als randvoorwaarden kunnen in die zin worden genoemd:
- een naar bouwvolume en bouwhoogte beperkt object dat daardoor in verhouding staat tot de aanwezige bebouwing op het driehoekige terrein en aansluit op de betrekkelijk kleine schaal van dat terrein;
- een zodanige situering van het object dat een strook gras de overgang tussen dit object en de groenstructuur langs de stadswal vormt (dus een situering tegen de tennisvelden aan en niet pal tegen de groenstructuur).

Afbeeldingen

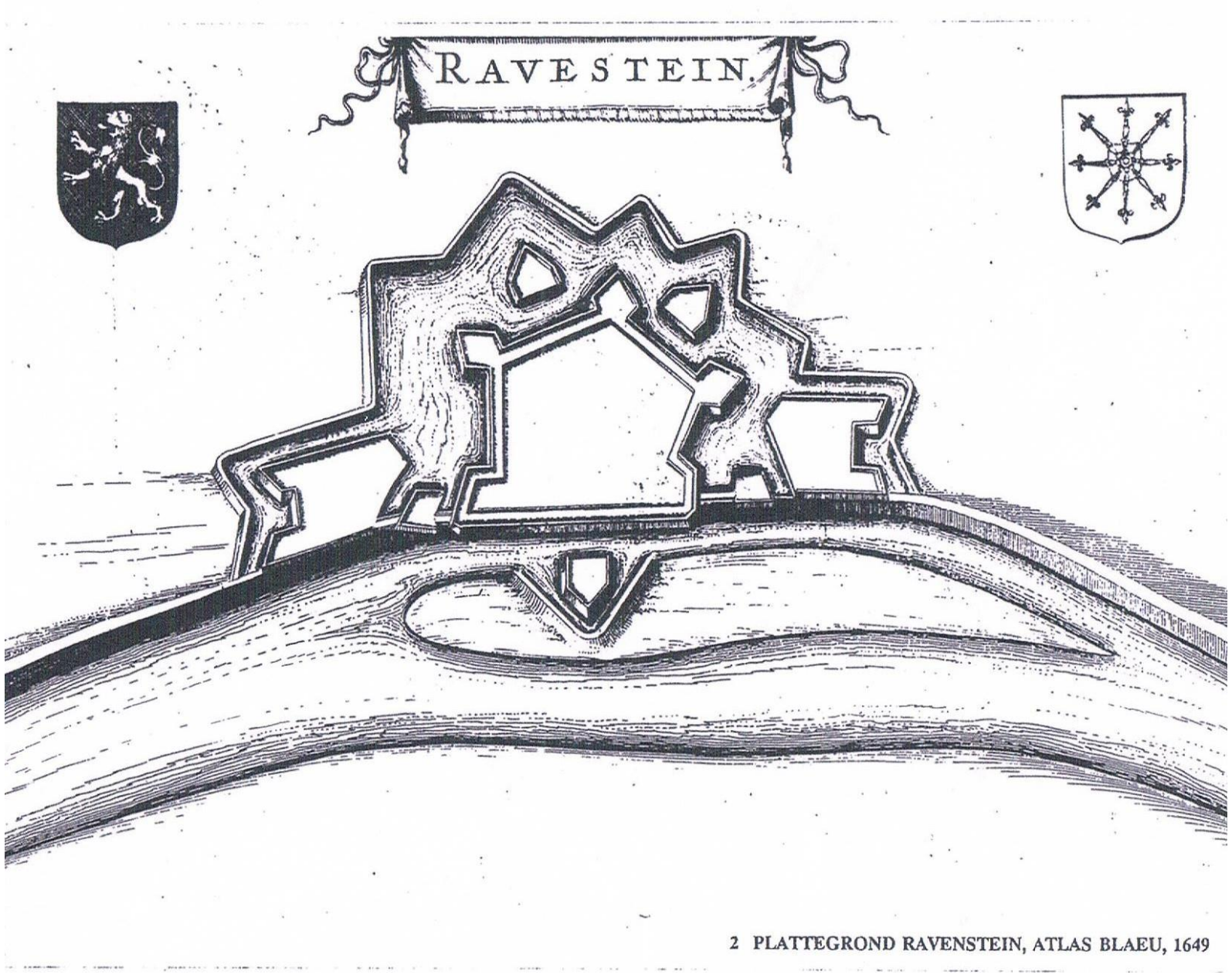
Titelpagina: foto RDMZ (1962)

Afbeelding 1: Fragment Topografische Kaart, blad 45F, opname 1988; copyright Topografische Dienst, Emmen.

Afbeelding 2: Plattegrond uit de Atlas van Blaeu, 1649; foto RDMZ

1 PLATTEGROND VAN RAVENSTEIN (1988) MET AANDUIDING VAN DE IN DE TEKST GENOEMDE LOCATIES

2 PLATTEGROND RAVENSTEIN, ATLAS BLAEU, 1649